

شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی

در آموزه‌های اسلامی

معصومه علی آبادی^۱

چکیده

عملکرد خانواده به عنوان واحد اجتماعی، نقش انکار ناپذیری در برقراری نحوه تعامل و واکنش‌های اجتماعی داشته و عملکرد سالم و سازنده، ضامن سلامت و نشاط جامعه خواهد بود. فرد تحت تأثیر روابط سالم حاکم بر خانواده، شیوه‌های ارتباط‌پذیری و تعامل‌های سازنده با جامعه را یاد می‌گیرد. برعکس هر چه خانواده دارای عملکرد بد و آشفته باشد به همان نسبت سلامت آن جامعه بیشتر تهدید می‌شود. هدف از این پژوهش تبیین شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی در آموزه‌های اسلامی بوده که به روش نقلی-وحيانی با ابزار کتابخانه‌ای انجام شده است. این شیوه‌ها عبارتند از: توجه به مسائل اخلاقی، لزوم شناخت و آگاهی، ایجاد تعامل و گفتگو، شوخ طبعی و ایجاد نشاط و اصل حکمیت و مراجعه به مشاوره. نتیجه بررسی نشان می‌دهد که عمل به آموزه‌های دین مبین اسلام در حل تعارضات خانوادگی می‌تواند به طور مستقیم رفتارهای فردی را کنترل کند و به طور غیرمستقیم از طریق بهبود روابط بین اعضای خانواده موجب استحکام و حل ناسازگاری‌های موجود در نهاد خانواده شود.

کلید واژه‌ها: آموزه‌های اسلامی، اخلاق، تعامل و گفتگو، خانواده، شیوه‌های حل اختلافات.

۱. طلبه پایه پنجم، سطح دو، حوزه علمیه خواهران کوثر قزوین، ۰۹۱۹۶۶۰۹۷۲۵.

مقدمه

یکی از مشکلات عمده در اغلب خانواده‌ها اختلافات ناشی از نوع نگرش‌ها، عقاید، علایق و سلیقه‌هاست. برای حل اختلافات خانواده ابتدا باید انواع آسیب‌ها و علّت‌های متلاشی شدن خانواده‌ها را شناخت سپس در مقام معالجه و درمان آن برآمد.

اهمیت موضوع تا آنجا است که انحرافات خانواده، عدم سلامت روانی آن و اختلافات ایجاد شده در آن از لحاظ تأثیری که روی اعضای خود دارد جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. افراد پیوند میان خانواده و اجتماع هستند و همین افراد پرورش یافته در خانواده وارد اجتماع شده و ویژگی‌های سالم یا ناسالم خود را وارد اجتماع می‌کنند. از این لحاظ سلامت یک جامعه به سلامت خانواده آن وابسته است. حال این سؤال پیش می‌آید که شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی در آموزه‌های اسلامی چگونه است؟

در این زمینه آثار زیادی به رشته تحریر درآمده است، موضوعات تربیتی قرآن، کتب تفسیری مانند: مجمع البیان، المیزان و کتاب‌های اخلاقی چون تحکیم خانواده از نگاه قرآن و روایت از محمد محمدی ری‌شهری، ۲۴۰ اصل خانوادگی در اندیشه مطهر نوشته عبدالمجید دشتی از منابع عام به شمار می‌روند و سایت‌هایی چون الشیعه با عنوان راهکارهای حل اختلافات خانوادگی براساس تعالیم اسلام از زاویه خاص به این موضوع پرداخته است.

در مقاله پیش‌رو محقق شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی را با محوریت آموزه‌های دین مبین اسلام به تبیین نهشته است.

هدف از این تحقیق آشنایی با شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی در منابع دینی اسلام و به کارگیری آن در متن زندگی است.

توجه به مسائل اخلاقی

اخلاق در زندگی و تداوم آن نقش بسزایی دارد و بسیاری از اختلافات و جدایی‌ها بر اثر پایبند نبودن به اصول اخلاقی شکل می‌گیرد. نقش مسائل اخلاقی تا آنجا مهم است که حضرت علی علیه السلام فرمودند:

«اگر حتی خوف معاد و بهشت و جهنم نبود، باز هم بجا بود که مردم به مسائل اخلاقی پایبند باشند؛ زیرا به مصلحت انسان بوده و سودمند است»^۱.

اخلاق و معیارهای اسلامی بهترین راهگشا برای حل اختلافات و مشکلات اخلاقی و رفتاری در خانواده است، هر چه از اخلاق اسلامی فاصله بگیریم و ارزش‌های اسلامی را نادیده انگاریم تلخی زندگی بیشتر می‌شود.^۲

در جوامعی که فرهنگ سازی جدی برای وفاداری به ارزش‌های دینی و اخلاقی انجام نگرفته خانواده بیشترین صدمات را به خود دیده است، این در صورتی است که دین و ارزش‌های اخلاقی قدرت خود کنترلی زیادی را به صورت ارزان و پایدار به اعضای خانواده می‌بخشد.

در همین رابطه بر پایه یک پژوهش انجام شده در کانادا (۱۹۸۷) زوج‌هایی که پایبند به ارزش‌های دینی خود بوده و حداقل هفته‌ای یکبار به کلیسا مراجعه می‌کردند ۱۸٪ از ازدواج آنها به طلاق منتهی می‌شود. در حالی که این رقم در مورد زوج‌های غیرمذهبی که اصلاً به کلیسا نمی‌روند ۴۷٪ بوده است. این موضوع نشان دهنده صیانت دین و اخلاق از خانواده و اعضای آن است.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت؛ که یکی از موارد اختلال در خانواده‌ها به اختلال در ارزش‌ها و بحران دینی باز می‌گردد.^۳

راهکارهای اخلاقی بسیار فراوانی در آیات و روایات و کتب اخلاقی ذکر شده است. اما چون مجال پرداختن به همه آنها نیست بنابراین به چند مورد مهم که راهگشای اصلی برای اختلافات زوجین و والدین و فرزندان است اشاره می‌کنیم.

الف) عَفَّت و حیا

از ویژگی‌های بسیار مهمی که در راهکارهای حل اختلافات بین همسران نقش مؤثری دارد عَفَّت و حیای آنان است. به همین دلیل در منابع اسلامی به ازدواج با زنان عقیف تأکید فراوانی شده است.

۱. رحیمی، خانواده موفق، ص ۱۱۸.

۲. همان، ص ۷۲.

۳. سویزی، خانواده کارآمد و متعالی، ص ۷۴.

عفت به معنای نگهداری نفس از تمایلات و شهوت نفسانی است. حیا نیز در لغت به معنای حفظ نفس از ضعف و نقص و دوری از عیب و امور پست آمده است.^۱

از مهمترین خواسته‌های نفس خواسته جنسی است به همین علت عفت و حیا در سازگاری همسران تأثیر زیادی دارد. به گونه‌ای که رسول خدا ﷺ یکی از ویژگی بهترین زنان را عفت آنان برشمرده و فرموده‌اند:

«انَّ خَيْرُ نَسَائِكُمُ الْعَفِيفَةُ»^۲

عفت و حیای جنسی نموده‌های گوناگونی دارد از جمله آن‌ها می‌توان عفت در روابط جنسی، عفت در پوشش، عفت در خودنمایی، عفت در نگاه، عفت و حیا در راه رفتن، حیا در اختلاط با نامحرم نام برد.^۳

حال که نقش و اهمیت عفت و حیا را در روابط میان همسران روشن شد راهکارهایی پیشنهاد می‌شود که دین به منظور ایجاد و تثبیت حیا ارائه می‌کند:

آراستگی

آراستگی از جمله مواردی است که زمینه حیای همسران را ایجاد می‌کند. حسن بن جهم می‌گوید: خدمت حضرت امام کاظم علیه السلام رسیدم و گفتم: قربانت گردم آیا خضاب کرده‌ای؟ حضرت فرمود: بله، آمادگی و زینت مرد، باعث پاکدامنی زن می‌شود. زن‌ها به دلیل این‌که مردان‌شان زینت نمی‌کنند عفت خود را از دست می‌دهند.^۴

۱. همسران سازگار، ص ۳۳-۳۷.

۲. حسین‌زاده، همسران سازگار، به نقل از: شیخ حرّعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۴۹.

۳. حسین‌زاده، همسران سازگار، ص ۴۰-۴۸.

۴. همان، ص ۴۱.

غیرت

غیرت به معنای نفرتی طبیعی است که از بخل مشارکت دیگران در امر مربوط به محبوب سرچشمه می‌گیرد.^۱

از جمله محبوب‌ترین افراد برای انسان، خود او و افراد نزدیک به او به خصوص همسر و فرزندان است. فرد غیور در امور خصوصی خویش، اجازه مشارکت به دیگران را نمی‌دهد و همین امر موجب رفتن او به سمت عفت و حیاء می‌شود. بنابراین غیرت و توجه به پاکدامنی همسر، زمینه‌ساز حفاظت از آلودگی‌های مختلف و سبب سازگاری زوجین خواهد شد. البته این نکته هم تذکر داده شود که به همان اندازه که غیرت بجا در پاکدامنی همسر تأثیر می‌گذارد، غیرت بی‌مورد هم نتیجه عکس خواهد داشت.^۲

پس از بیان مطالب مقدماتی نوبت به آثار مختلف عفت و حیاء می‌رسد که موجب سازگاری در خانواده می‌شود که ما در اینجا به دو مورد بسنده می‌کنیم:

وفاداری همسر

شخصی که وفاداری به همسر خود را در سایه عفت و حیاء به دست آورد گویا در حفاظتی قرار گرفته است که او را از ارتکاب هر عمل زشت و دور از شئون انسانی باز می‌دارد و طبیعتاً همین امر از عوامل بسیار مؤثر در ایجاد صلح و سازش در کانون خانواده است.^۳

احساس نیاز به همسر

محدودیت‌هایی که اسلام در زمینه روابط جنسی وضع کرده، زمینه‌ساز آن است که هر یک از زوجین تنها همسر خود را تأمین‌کننده نیازهای خود بدانند، آنگاه که هر یک از مرد و زن عفت را در نگاه، گفت و گو و در روابط جنسی با نامحرمان مراعات نمی‌کند در واقع بخشی از نیازهای خود را در طریق غیر همسر تأمین می‌کند و این پدیده علاوه بر اینکه موجب می‌شود فرد کمتر به همسر خود توجه داشته باشد، گاه سبب می‌شود خود را با دیگران از لحاظ جذابیت و زیبایی نیز مقایسه کرده و

۱. همسران سازگار به نقل از مجمع البحرین جلد ۳ ص ۴۳۲

۲. علی حسین زاده، همسران سازگار ص ۴۲

۳. همان ص ۴۳

در دین مبین اسلام راهنمایی‌های زیادی برای شناخت خصوصیات یک مشاور خوب بیان شده است. در اینجا فقط به دو مورد از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) دانش و تخصص

آموزه‌های دینی برای تخصص و خبرگی در شغل و حرفهٔ مربوطه و لزوم مراجعه به افراد صاحب نظر، جایگاه ویژه‌ای قائل است و آن را یکی از اصول مسلم عقلایی می‌داند. قرآن کریم به روشنی دستور داده تا انسان‌ها به افراد خبره و کاردان رجوع کنند:

«فاسئلوا اهل الذکر ان کتتم لاتعلمون؛ از اهل اطلاع و خبره سؤال کنید اگر نمی‌دانید».^۱

ب) دینداری و تقوا

در تعالیم دینی سفارش شده که مشاور باید فردی دیندار و با تقوا باشد. در این صورت او اهل خیانت نبوده و براساس مصالح واقعی افراد قضاوت می‌کند، نه تنها مصالح دنیوی بلکه مصالح اخروی آنان را نیز در نظر دارد و با صداقت کامل مشورت‌کننده را راهنمایی می‌نماید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این رابطه می‌فرمایند:

«شاور المتقین الذین یوثرن الاخرة علی الدنيا و یوثرن علی انفسهم فی اجورکم؛ با پرهیزکاران که

آخرت را بر دنیا و کارهای شما را بر مصلحت خود ترجیح می‌دهند و ایثار می‌کنند مشورت نمایید».^۲

نتیجه‌گیری

یکی از مشکلات عمده در اغلب خانواده‌ها اختلاف ناشی از نوع نگرش، عقاید، علایق و سلیقه‌هاست. آموزه‌های اسلامی برای حل این‌گونه تعارضات راهکارهای مناسبی را ارائه کرده است. شیوه‌های حل اختلافات خانوادگی در آموزه‌های اسلامی می‌تواند شامل موارد زیر گردد:

۱. نظری و دیگران، درسنامه نهج البلاغه، حکمت ۲۶۵.

۲. نحل: ۴۳.

۳. مقاله اهمیت مشاوره و ویژگی‌های مشاور از منظر دینی، به نقل از: بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۰۳، ب ۴۸، ح ۳۳.

توجه به مسائل اخلاقی با راهکارهایی چون:

ا. عفت و حیا که در برگیرنده آثاری مانند؛ آراستگی و غیرت که زمینه‌ساز وفاداری به همسر و احساس نیاز به همسر را در پی خواهد داشت.

ب. صبر و گذشت: صبر و شکیبایی دل‌ها را به یکدیگر نزدیک کرده و همین انس و علفت ایجاد شده مانع از تعارضات در خانواده‌ها می‌شود.

ج. حاکم شدن روحیه جهادی در خانواده.

د. ایجاد عشق و علاقه.

لزوم آگاهی و شناخت: غفلت از رعایت حقوق متقابل و آگاهی نداشتن به آن مهمترین موردی است که تنش‌هایی را در خانواده پدید می‌آورد. حق زن بر مرد، حق مرد بر زن، حق والدین بر فرزندان، حق فرزندان بر والدین از مهمترین حقوق اشاره شده در منابع دینی هستند.

تعامل و گفتگو: یکی از راه‌های برطرف کردن نیازهای اعضای خانواده تعامل و گفتگو بین آنان است.

حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

«الذکر مفتاح الانس؛ گفتگو کلید انس و الفت است.»

شوخ طبعی و ایجاد نشاط: ائمه اطهار علیهم السلام که خود اهل شوخ طبعی و مزاح بودند اصحاب و یاران خود را نیز به ایجاد نشاط در زندگی خصوصاً در محیط خانه دعوت می‌کردند.

اصل حکمیت و مراجعه به مشاور: گاهی اعضای خانواده دچار تنش‌های بسیار شدیدی می‌شوند که با هیچ یک از شیوه‌های یاد شده قابل حل و فصل نیست. خداوند متعال در سوره نساء آیه ۴ اصل حکمیت را شیوه‌ای برای برون رفت از این مشکل می‌داند.

عدم مهارت لازم در بسیاری از خانواده‌ها جهت حل اختلافات، لزوم مراجعه به مشاور را تأکید می‌نماید.

همان‌گونه که حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند:

«لاظهير كالمشاوره؛ هيچ پشتيبانى چون مشاوره نيست».

البته مشاور خوب همان طور كه در دين مابين اسلام اشاره شده است بايد از دانش و تخصص، دين داري و تقوا برخوردار باشد.

منابع و مآخذ

▪ قرآن.

۱. بابايي جهاني، رجبعلي، گنجينه عوامل و علتها، قزوین: انتشارات بحرالعلوم، چاپ اول، ۱۳۹۳ هـ.ش.

۲. تدوين معاونت تربيتي و فرهنگي، مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني رحمته، قم: زلال كوثر، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ هـ.ش.

۳. حسين زاده، علي، همسران سازگار، قم: انتشارات مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني رحمته، سال ۱۳۸۶ هـ.ش.

۴. حيدري نراقي، علي محمد، شرح رساله حقوق امام سجاد عليه السلام، قم: انتشارات مهدي نراقي، چاپ نهم، ۱۳۸۷ هـ.ش.

۵. داوودي، محمد- حسيني زاده، سيد علي، سيره تربيتي پيامبر صلى الله عليه وآله و اهل بيت عليهم السلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دهم، ۱۳۹۷ هـ.ش.

۶. دشتي، عبدالمجيد، ۲۴۰ اصل خانوادگي در اندیشه مطهر، قم: انتشارات كريمه اهل بيت عليهم السلام، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۱ هـ.ش.

۷. دهقان، اکبر، هزار و یک نکته از قرآن کریم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ هفتم، بهار ۱۳۸۶ ه.ش.
۸. رحیمی، عباس، خانواده موفق، قم: جمال، چاپ دوم، ۱۳۹۰ ه.ش.
۹. سویزی، مهری، خانواده کارآمد و متعالی، تهران: کتاب نیستان، ۱۳۸۱ ه.ش.
۱۰. طهماسبی، احمد، شیوه‌های رفتار با جوانان از منظر ولایت، قم: انتشارات یاقوت، چاپ نهم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۱. محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ ه.ش.
۱۲. محمدی ری‌شهری، محمد- پسندیده، عباس، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم: مؤسسه فرهنگی هنری مشعر، چاپ سوم، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۳. مهدوی کنی، محمدرضا، نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ بیستم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۴. نظری، محمد- امن‌نژاد، حمید- اسدزاده، عطاءالله- علیقلی، محمدمهدی، درسنامه نهج‌البلاغه، جلد اول و دوم، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر آفاق، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش.
۱۵. نیازی، محسن- جعفرپور، مرتضی، اخلاق اجتماعی پیامبر ﷺ، کاشان: قانون مدار، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۶. احمد پناهی، علی، «اهمیت مشاوره و ویژگی‌های مشاور از منظر دینی»، معرفت، ۱۳۸۶ ه.ش. شماره ۱۱۷.

۱۷. بهرامی، اردشیر - بهرامی، ولی، «بررسی چالش‌ها و موانع طرح اورژانس اجتماعی مورد مطالعه»: طرح اورژانس اجتماعی شهرستان تهران، منتشر شده در کنفرانس جهانی روانشناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی، ۱۳۹۵ هـ.ش.

۱۸. حسن‌زاده، صالح، «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی»، تهران، ۱۳۹۲ هـ.ش.

۱۹. خارستانی، اسماعیل - سیفی، فاطمه، «موانع و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده از منظر سیره و آموزه‌های رضوی»، ۱۳۹۳ هـ.ش، شماره هفتم.

۲۰. شریفی، عنایت‌اله - لطفی، مهرعلی، «سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام)»، ۱۳۹۲ هـ.ش.

۲۱. <https://hawzah.>

۲۲. <https://rishdeto.com.>

۲۳. <https://wikifegh.ir.>